

Під час поштової візитки було гучно.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA, UL.
STALOWA 25 кв. 10, ТЕЛ. 10-24-05.
КОНТО ЧЕКОВЕ: П. К. О. № 22110.
РЕДАКЦІЯ ВІДПОВІДАЄ НА ЛИСТИ
І ВЕРТАЄ РУКОПИСИ ЛІШЕ ТО-
ДІ, КОЛИ НА ТЕ ДОЛУЧЕНО ВІДПО-
ВІДНОГО ПОШТОВОГО ЗНАЧКА.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕНЮ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР і ВИДАВЕЦЬ
Проф. Д-р ІВАН ОГІСНКО

ПЕРЕДПЛАТА В КРАЮ: НА РІК 6 ЗЛ.,
НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ
1·60 ЗЛ. ВА ГРАНИЦІЮ 1 ЗОЛ. ДОЛ.
(АБО ЙОГО ВАРТІСТЬ В ІНШІЙ ВА-
ЛЮТІ) РІЧНО. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУ-
КУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА
МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУ-
КОЮ). — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР.

РІК I.

ВЕРЕСЕНЬ 1933 РОКУ

ЧИСЛО 9.

Наша часописна мова.

Про культуру літературної мови кожного народу найкраще свідчить його часописна мова, бо власне вона найвиразніше показує, як саме широкі круги знають свою літературну мову, і як користуються нею в буденнім ужитку. Нарід із глибокою й давньою традицією в своїй літературній мові звичайно має й добре вироблену часописну мову. Досконале знання літературної мови — то перша вимога від кожного працівника слова; хто цієї досконалості не має, тому не місце серед робітників пера.

Вплив часописної мови на стан мови літературної завжди надзвичайно глибокий і великий. І справді, — більшість народу вчиться своєї літературної мови тільки з газет, особливо з щоденників та тижневиків. Доброю мовою писана книжка все рідка, не кожен може завжди її мати, не всякий має час її читати. Газету ж читають усі, читають щоденно, читають кожної вільної хвилини; навіть неписьменні люблять її послухати. А читаючи, переймають її мову, свідомо чи несвідомо, і часописна мова розповсюджується таким чином до найдальших закутин, захоплює під свій вплив не тільки мову інтелігенції, але почали й селянства. У цім величезна сила впливу газетної мови на вироблення культури мови літературної, і звідси ж випливає й її велика відповідальність за стан літературної мови.

Ще яких тридцять літ тому наше громадянство вчилося своєї літературної мо-

ви (поза школою) більше з книжок; але за наших часів головна сила цього навчання рішуче переходить до часописів. Періодична українська преса вельми помітно росте рік-у-рік, так само помітно збільшується й число читачів цієї преси, цебто вплив часописної мови на мову читачів безумовно надзвичайно зростає.

У культурно сильних народів давно вже зрозуміли величезне значення часописної мови, тимто на мову періодичних видань все звертають якнайбільшу увагу. Звичайно кожна видатніша газета має одного чи й декількох добрих знавців літературної мови, що пильно виправляють увесь матеріял, що йде до друку. Інтелігенція уважно слідкує за цією мовою й звичайно сильно реагує на всі відхилення від нормальної літературної мови; гострі листи до редакції за прогріхи в мові — це там не рідка річ. Плекати добру літературну мову в часописах стало тепер питанням національної чести не тільки робітників пера, але й цілої читацької маси, а особливо патріотичної інтелігенції.

Сьогочасна українська часописна мова знаходиться в хаотичному стані. Довгої часописної традиції ми не маємо, а між тим власне часописна мова вимагає великого числа т. зв. шаблонових традиційних висловів, на кожному кроці так потрібних всякому робітникові пера. Не мавши тут своєї втертої традиції, наша часописна мова пішла найлегшою дорогою: повними пригорщами позичає потрібні й

вирази з сильніших сусідніх мов, — російської та польської.

Придніпрянська стала часописна мова зачинається (коли не рахувати попередніх слабеньких спроб) тільки з 1905 року, але доба до 1917 р. не була занадто творчою. З часів же великої революції часописна мова в Україні стала відразу чинником величезної ваги, на неї всі звернули найпильнішу увагу й почали багато працювати для підняття її культурного рівня. Річ звичайна, — обома руками брали з російської часописної мови все, чого не давала нам своя традиція.

Ліпші працівники пера швидко запримітили всі недостачі своєї мови й почали багато працювати для збільшення культури часописної мови, орієнтуючись головно на мову народню. Для того видано багато найрізніших довідників, що полегшували працю робітникам пера. Академія Наук за своє перше завдання поставила собі наукову працю для збільшення культури літературної мови, для чого позакладала багато різних комісій (див. «Рідна Мова» ст. 155), створила «Інститут Української Наукової Мови» (ст. 49-54) і притягла до цієї праці сотні наукових робітників. Культура літературної мови рік-у-рік помітно зростала, а разом із тим зростала й культура часописної мови. Із вимог соціальних ція культура сильно орієнтувалася на мову народню, а це було справді корисним для нашої літературної мови.

Власне часописна праця допровадила в Наддніпрянщині до ясного кристалізування великої ідеї: мусимо мати усталену літературну мову (й вимову) і усталений правопис. З багатьох існуючих форм (а їх у нас занадто багато!) мусимо вибрати найкращі, і вже їх триматися, як літературних чи правописних норм. Працівники пера й широка читацька маса разом зо школами голосно й настирливо вимагали від своїх наукових працівників усталізування літературної мови й правопису, слушно твердячи, що їх мало цікавить, чому маємо писати так, а не інакше, — тільки скажіть нам остаточно, як же маємо писати (пор. ледве, ледві, ледв̄, ледва, ледви і т. п.). Так повсілі народжувалася велика ідея про закріplення літературних

і правописних норм замість довільного хаосу.

А часописна великоукраїнська мова на наших очах буйно зросла, свідомо обтрушаючись від чужих нам російських впливів і заступаючи їх своїми щиро народніми. Кожний часопис має при собі кілька добріх знавців літературної мови, що виправляють цілий матеріал. Деякі часописи запроваджували мовні конференції для своїх співробітників, видавали навіть гектографічні довідники. В пресі розпочалася жвава дискусія на найрізніші теми часописної мови. Так, напр., М. Гладкий, що працював коло кількох газет, пише низку добріх статтів про болячки часописної мови, звертаючи пильнішу увагу на запозичення шаблонів із російської преси; року 1928-го «Державне Видавництво України» видало статті М. Гладкого окремою книжкою: «Наша газетна мова», 175 ст. Зміст книжки М. Гладкого дуже цікавий (див. Його вище в «Р. М.» на ст. 158-159): яскравими фарбами він змалював не тільки недостачі нашої газетної мови, але й подав її важніші потреби. Із цих же вимог повстала й відома праця Ол. Курилової: «Уваги до сучасної української літературної мови», 1920 р., вид. 3-те 1925 р., Київ.

Сьогоднішня часописна великоукраїнська мова, по пятнадцятилітнім зростанні, стоїть на високім культурнім щаблі. Тисячі робітників пера й науки завзято й пильно творять її. Правда, має вона ще немало різних недостач, великих і малих (див. «Р. М.» ст. 221-224), але головно тому, що сама традиція часописної нашої мови ще занадто молода; по-друге, — треба ще більше стати «лицем до народу», до його мови. Не забувати, що мовні культури російська й українська — зовсім відмінні, а хто їх змішує, той шкодить своєму народові.

Доля західноукраїнської часописної мови зовсім інша від східноукраїнської. Часописна мова мала тут не малий час для розвитку («Діло» виходить уже 54-й рік), але, на жаль, своїх сталих мовних часописних традицій не створила, бо все сильно оглядалася на традицію польську, часом німецьку. А брак своїх власних мовних традицій, міцно усталених, допро-

ваджує тільки до повсякчасного хитання. Але з 1917 р. починається й тут велике оживлення, бо часописна галицька мова стала з того часу сильно наслідувати наддніпрянську часописну мову, цебто пішла єдиним правильним шляхом. Нажаль тільки, треба ствердити, що якоєсь планової праці в цій такій важливій ділянці тут ніколи не було. »Наукове Товариство ім. Шевченка«, — найвища західноукраїнська наукова установа — не взяло собі за головну мету — працювати для збільшення культури своєї літературної мови, тим то праця над виробленням доброї часописної мови ніколи не ставилася тут поважно й ясно. Позбавлені авторитетного наукового проводу, західноукраїнські часописи працюють кожен на свою руку, а це доводить до того, що кожен часопис культивує свою мову й свій правопис. Часописи буковинські, закарпатські та американські пішли спілом за часописами галицькими.

Найболячішою недостачею праці всіх західноукраїнських часописів треба визнати повне незрозуміння великої ідеї: Для одного народу (що хоче стати Нацією) — одна літературна мова, одна вимова й один правопис. Велика ця ідея запізно прийшла до Галичини; на щастя, вона вже потроху тут шириться й захоплює все більше й більше число прихильників. Потроху читач усвідмлюється, що без однієї — для цілого українського народу спільноті літературної мови й одного спільнотного правопису всі наші видання будуть тільки регіональними, а всі громадяни ніколи не будуть почувати себе «пісьменними», бо не буде тієї норми, що до неї мусимо всі пристосовуватися, не буде стального одного критерія нашої письменності. Цебто, — ніхто не певен, чи пише він добре, чи говорить справді літературною мовою.

Потроху розбивається згубна для цілості нашої Нації думка, ніби часописи можна видавати й якоюбудь місцевою говіркою, докладніше — говіркою редактора. Думка ця зовсім дивна особливо в Канаді та Америці, де часописною мовою найлегше може бути мова загальноліте-

ратурна, бож американська еміграція нової говірки не витворює, а принесену з краю сильно забуває (див. »Рідна Мова« ст. 209-212, 275-278, 287-288). А поки що, сьогодні кожний український часопис у Канаді чи Америці пише »своєю мовою« й своїм правописом, не виробивши ані міцних традицій, яні якоєсь одности, хоч маємо й тут старі видання, напр. »Свобода«, що виходить уже 40-й рік. Уся цементуюча сила величної ідеї — для одної Нації — одна літературна мова й один правопис — пропадає для українського Народу зовсім марно, бо преса глибше ще не зрозуміла великої користі цієї ідеї.

Загальні висновки мої такі:

1. Часописна мова — то найсильніший засіб збільшити культуру літературної мови.
 2. Усі наші часописи й видавництва, коли розуміють значення одности літературної мови для утворення однієї Нації, мусять звернути на культуру своєї мови найпильнішу увагу.
 3. Кожний часопис мусить мати в себе за коректора доброго правдивого знавця літературної мови¹.
 4. Читачі мусять рішуче вимагати від своїх часописів доброї літературної мови, не спиняючись навіть перед повним бойкотом видань, що пишуть мовами регіональними. Пора покінчити з часописною неписьменністю!
 5. Провінціальні часописи й видання, коли не виходять літературною мовою, приносять велику шкоду одности української Нації.
 6. Кожен український письменник, кожен працівник пера, ціле вчителство й кожен інтелігент, а взагалі — всі читачі мусять глибоко зрозуміти й запроваджувати до життя велику й корисну нам ідею: Для одного Народу — одна літературна мова й один правопис!
- Іван Огієнко.

¹ Знаємо, що тепер, напр. у Львові, є декілька зовсім безробітних добрих україністів; вони нідіють без праці, а газети видаються місцевими говірками...

Про мову Шевченка.

Звичайно говориться, що Шевченко писав мовою загальноукраїнською, щоб зробити її зрозумілою для цілого українського народу й нею обєднати його в одну велику «сім'ю вольну, нову». Таке твердження потребує докладнішого розгляду мови Шевченка, як мови літературної.

Під літературною мовою взагалі розумімо унормований мовний тип, що стоїть понад природними говорами якоїсь мовної групи. Всі галузі її життя становлять суцільний візрець, що на нього свідомо орієнтується кожний член цієї групи. Така літературна мова в ідеальному розумінні має бути знаряддям всеобщичної організації даної мовної групи. Звичайно дотепер літературна мова була й є знаряддям інтелігентних верств.

Українська літературна мова 40-60 рр. м. ст., що саме на них припадає творчість Шевченка, була ще невироблена, неустійнена хоч би так, як тепер. По обох берегах Збруча не могла вона відразу розвинутись і перетворитись із людової говірки на літературну мову інтелігенції. Єо тут, на Наддністрянщині, після національного пробудження, літературна мова розвивалась та оформлювалась серед трьох важливих течій, а саме: псевдоросійської мови обрусителів, польської, що її вживала певна частина інтелігенції, та селянської, цебто мови частини інтелігентних верств і всіх селянських мас. На Наддніпрянщині Котляревщина промостила тільки дорогу розвою народної мови, як мови літературної. За авторитет і підставу для розвою цієї мови стали змагатися два великі діалекти — полтавський і київський.

Вирішення не прийшло скоро, коли взяти під увагу, що інтелігенція, — яка є саме той чинник, що формує літературну мову, надає їй певних норм та устійніє граници між формою людовою й книжною, як також відмежовує від впливів говірок, — цуравлася переважно цієї «непанської, мужицької чи хахлацької» мови. Коли однаке інтелігенція вживала літературної мови, то зближувала її до мови простолюддя своєї околиці, або

таки розмовляла своєю говіркою. Не було теж українських часописів і журналів, що в таких випадках стають трибуною розвою літературної мови. Прояви духової культури обговорювалися в часописах, журналах і в наукових розв'язках російською мовою, а народня мова, як підрядна, лишалася селянинові для його домашнього вжитку - розмови. Та й вона також підпадала трохи під впливи мови російської.

Серед таких мовних обставин виступає Шевченко, що в школі в дяка вчився на псалтирю церковної мови, а в панських покоях мусів говорити по-польськи чи по-російськи. Коли ж після викупу Із кріпацтва вступив до Академії Містецтв у Петербурзі, знов же вживав переважно російської літературної мови.

Однаке середовище, що з нього вийшов поет, земля, що вигодувала його предків і рідню та всіх земляків, українська традиція в родині Тараса, наказували йому говорити про свій народ тільки українською мовою і нею »возвеличити рабів німіх«, а на сторожі коло них поставити українську народну мову.

Знання української народної мови виніс Шевченко з батьківської хати, тому забарвлена вона великою частиною розговірної мови Київщини, докладніше — вужчої території, Звенигородщини. На те, що буцім то Шевченко обєднав свою мовою всі частини української етнографічної території і дав підставу - субстрат до витворення української літературної мови, склалися саме такі чинники: народня мова Київщини (Звенигородщини), центрального говору української етнографічної території, церковна, засвоєна на науці в дяка й читанні св. Письма, та великоруська, як мова державна, пануюча, що скрізь зміняла, або й усуvalа українську мову.

Докладне й правдиве пізнання Шевченкової мови досить трудне, коли зважити, що в пору його творчості не було ще усталеного чи основного українського правопису. Подібно як Котляревський, полтавський і харківський гуртки українських письменників, так і Шев-

ченко мусів користуватися російським правописом, достосованим до традиційного правопису XVI-XVIII ст. української мови.

На означення звука *и* вживав він знаку *ы*, для *ї* — *и*, часом *ї* (з ц.сл. *ї*), а знаком *е* передає вимову *е* та *є* (*je*). Однак Шевченко не придержувався точно цих правописних законів, а часто мішав *и-ы* (*i-i*), часом для *ї* або *є* вживав знаку *ѣ*. В додатку мішав у мові та на письмі звуки *ї-е*. Не все відділювався від слова сполучник *не* (як то було і встаровину), також *ся* (чи *ця*) не завжди писав разом. Ось еразок тексту з оригінальним правописом поета:

»Мени однаково чи буду
Я жыть въ Украини чи ни,
Чи кто згадае чи забуде
Мене въ снigu на чужини
Однаковисинъко мени.
Въ неволи вирись межъ чужими,
И неоплаканый своими
В неволи плачуши умру
И все съ собою заберу
Малого слиду не покину
На нашій славній Украини
На нашій не своїй земли.
И непомяне батько съ сыномъ
Не скаже сынови молысь
Молыся сыну за Украину
Його замучилы колысь«.¹

Через те не легко було усталити правопис і мову в редактуванні Шевченкових творів. Коли 1860 р. поет видавав свого повного »Кобзаря« накладом Семиренка, робив поправки переважно в змісті, однак звернув теж увагу і на виправлення мови. Та по його смерті кожний видавець редактував не тільки Шев-

ченків текст, але й перероблював мову на свій лад. Найважніші видання »Кобзаря«, — Кожанчикова 1867 р., Празьке 1876 р., Петербурзьке 1884 р., Київське 1889 р. та Романчука в Галичині 1907 р. — мають багато різниць у тексті й мові. Аж Василь Доманицький видав таку потрібну розправу п. н. »Критичний розслід над текстом »Кобзаря Шевченка« (Київ, 1907 р.). На основі власноручних нотаток Шевченка, його коментарів і поправок, а також студій і дослідів над творчістю поета усталив Доманицький остаточно текст »Кобзаря«, ствердив автентичність деяких Шевченкових поезій та виправив мову. Ця студія послужила йому до пізнішого — по-правного щодо змісту й мови — видання »Кобзаря« в Петербурзі 1910 і 1911 р. Оминаючи деякі похибки й помилки, опирають на цьому виданні й донині всі видавці поетових творів свої видання.

По революції »Інститут Шевченкознавства« занявся ще дальшими дослідами над »Кобзарем« та зачав відчищувати мову Шевченка від чужих впливів, яких справді находять щораз більше з погляду теперішньої української літературної мови. Побоювання, щоб відчищення не зайдло занадто далеко, висказав Синявський у статті: »Дешо про Шевченкову мову:«¹ »Можна б іще багато навести зразків різних нешевченківських прикмет у друкованих Шевченкових творах, але не можна навести видання, де б тільки Шевченкова фонетика. Звичайно, нівелляційного впливу ортографії не може уникнути нічия мова, але поза цим мова принаймні таких письменників, як Шевченко, повинна бути незаймана«. (К. б.)

Львів.

Василь Лев.

Змагання над устійненням літературної мови у чехів.

Наші змагання до культури свого рідного слова — це з одної сторони виплив внутрішніх потреб нашого культурного життя та того стану розвитку нашої літературної мови, що в нім вона знаходиться тепер через зовсім інші потреби життєві,

¹ Автограф Шевченка (з »Більшої книжечки«). Т. Г. Шевченко, Твори, ДВУ, Харків, 1931 р.

а то передовсім в УССР, а з другої сторони — йдуть вони в парі з подібними змаганнями в інших народів, от хоч би наших найближчих сусідів — поляків або чехів.

Подібно, як і ці останні, заговорили в нас на теми нашої мови працівники

¹ »Україна«, 1925, I. ст. 100-114.

пера на сторінках щоденної преси, а крім цього провадиться дискусія на цю тему на сторінках нашого спеціального часопису «Рідна Мова»; за Збручем знов ці теми порушенні в окремих збірниках або працях, напр. О. Синявського в підручнику: «Норми української літературної мови», Харків, 1931 р., і в збірці статей за його ж редакцією: «Культура українського слова», Харків, 1931 р.

Не зайвим буде, коли на сторінках «Рідної Мови» вкажемо на актуальну дискусію, що ведеться між чеськими мовознавцями на тему чистоти чеської літературної мови та її видосконалювання до такої міри, щоб ця мова стала органом найбільш тонких відтінків думок та почувань людини.

В чеській мовознавчій літературі важне місце займає журнал «Naše Řeč» (Наша Мова), що його видає Чеська Академія Наук, а донедавна вів проф. Зубатий. По смерті Зубатого журнал дістався в руки тих чеських мовознавців, що стоять на становищі історизму в мові, часто видаваючи супроти нарости з бігом часу германізмів такі слова або й звороти, що їх уживала чеська література ще за часів розцвіту чеської літератури перед розбиттям чехів під Білою Горою 1620 р. Проти цього стоїть другий табор чеських мовознавців, згуртованих в «Празькім лінгвістичному кружку», що виходить із зasad функційності мови. Цей кружок видав недавно цікаву книжку: «Spisovná čeština a jazyková kultura», Прага, 1932 р., а на чолі статей стоїть перша проф. Матезіуса (Mathesius): O požadavku stability ve spisovném jazyce (Про домагання устійнення в літературній мові). Думки проф. Матезіуса такі цікаві, що вони можуть мати й деяке значення в ході дискусій відносно нашої мови, хоч розвиток і стан літературної чеської мови подекуди інший, як розвиток нашої.

Виступаючи проти очищування сучасної чеської мови від впливів чужих методами історичного відгребування слів, фраз, зворотів і т. д. із забutoї літератури XVII ст., проф. Матезіус висловлює думку, що бачити в цій методі ціль саму в собі в недорічне, бо викидування чужих елементів не дасть видосконалення літературної мо-

ви. Навпаки, історія розвитку літературних мов західноєвропейських показує нам інше, — що літературна мова англійська є супроти німецької дуже занесена чужими впливами, а проте вона в більшій мірі викультивувана, як німецька, що з історичного боку більше германська і зберігає й свою історичну чистоту під оглядом формальним. Про викультивування (видосконалення) тієї чи тієї мови не рішає її історична чистота, але ступінь її розробленості, як мови конверсаційної, літературної, наукової філософічної. Коли візьмемо під увагу, що мова — то збір доцільних засобів виразових, що цінність її можна міряти тільки тим, як вона відповідає своїм цілям, та далі, що мова підпадає також під принцип порядку, але не в розумінні закостеніlosti, що для культури мови потрібна усталеність (стabilність) не закостеніла, але гнучка. Виразові цінності культывованої мови мусить бути усталені, бо недопустиме, щоб те саме слово, той сам вислів, та сама форма й складня в тім самім звязку і в тій самій функції раз були добре, а раз знов відкидувані, як мовна нісенітниця. Мова, що під цим оглядом пливка, неусталена, не може назватися видосконаленою; вона — засіб, що на нього не можна здатися, бо наміри того, хто говорить, можуть бути перехрещувані невідповідним розумінням його слів. Усталеність мовного уживання (узусу) стає через те конечною, і її треба держатися навіть тоді, коли дана мова до неї вже доходить або й дійшла.

Професор Матезіус вистулає також проти другої односторонності, а то — прямо-лінійної правильності. Прямолінійна правильність в житті даної мови неможлива, хоч до неї прямує кожна мова, але до неї не доходить через діяння інших тенденцій розвиткових, що правильність в данім напрямі перехрещують. Хто хотівби довести дану мову до повної правильності, допустився б над нею насильства. Тимчасом дрібні неправильності і в найбільше культывованих мовах цілком добре зносяться з ідеалом видосконалення.

За вихідну точку усталювання чеської літературної мови Матезіус бере одиноко пересічну чеської літературної мови за останнє півстоліття. В цій то добі літе-

ратурна чеська мова дійшла до високого розвитку творами тих письменників, що визначалися тонким чуттям в уживанні якнайрізноманітніших відтінків виразових. Еволюцію в цім напрямі треба приспішити. А приспішити її можна працею мовознавців-богемістів, бо нинішня мовознавча теорія дає можливість наукним поступом процес уdosконалення приспішити.

Мовознавці-богемісти мали б керуватися ось якими принципами:

1. Усталити вимову і там, де допускаються побіч себе інші відтінки вимови.

2. Правопис, що є річ згоди, має бути легкий, переглядний і практичний. Частина зміна правописних правил, особливо коли не досягаємо тим улегшення, шкодить принципові усталеності.

3. При поіменованні предметів все треба мати на увазі особливості своєї мови.

4. Прямувати до багатства словарного й стилевих різноманітностей, а не до словарного пурізму. При цім дотримуватися точності щодо значення й усталеності там, де того потрібує функція літературної мови.

5. В складні пильнувати як про багатство можливостей висловлення, диференціонованих щодо значення, так і про окремі особливості мовні.

6. Дрібні особливості морфологічні не мають із становища функційності того значення, яке ім надавали давні пурісти, а тільки її загальна система.

Висліди праць мовознавців у напрямі усталення літературної мови мали б появитися в трьох підручниках: 1. в підручнику словнику теперішньої літературної мови, при чому укладчики у вжитих чужих словах, що мають й підставу своєї функційності, не будуть добачати зла, але розмноження мовного багатства; 2. у граматиці сучасної літературної мови, уложеній практично з становища теперішності, без екскурсів історичних або матеріалів архаїчних; 3. в стилістиці, що показувала б, що чеська літературна мова застосовується до домагань різних функційних стилів, бо непотрібно й неможливо, щоб усі при всіх нагодах писали однаково.

Ужгород. Д-р Іван Панькевич.

Походження українських слів.

9. Порт.

Українська мова знає слово *порт*, що Словник Б. Грінченка пояснює його так: »пеньковая (или льняная) нитка въ шерстяной матері или сукнѣ« III 355. Не треба бути мовознавцем, щоб призвати цілковиту однаковість цього слова не тільки з рос. *порт* »полотно« (частіше в множині: порты »штани з цього полотна«), але й з польським *part* »грубе полотно«, чеське *prt* »шмаття« і давньоцерковнослов. *прѣтъ* кусок тканини, покривало«, що його знають уже старші глаголицькі тексти. А всі ці форми дають змогу безпомилково відбудувати форму їх одної слов'янської матері як **ръгъ* (= давньоруське *пъртъ*).

Походження цієї форми позістається все ще огорнене глибокою тайною; у всякому разі, етимологічна наука ще й досі не сказала нічого певного про це слово: Міклошіч зовсім відмовився від якогобудь пояснення його, Горяєв (275) і Преобра-

женський (II 110) обмежились простим припущенням про звязок цього слова з »порти, порю«, а А. Brückner (Sl. etymol. 434) ще більш непевно гадає про споріднення його з дієсловом *трати* »мити близну« (з *пърати*).

Але вже значення українського *порт* »нитка« ясно свідчить про те, що його корінь не має нічого спільногого з цими дієсловами. Беручи ж на увагу, що з розуміння »нитка« значно легче вивести розуміння »полотно«, ніж навпаки, ми мимохіть приходимо до думки, що українське слово своїм значенням знаходиться на давнішім ступені розвитку, аніж інші її слов'янські сестри, цебто, що воно є семасіологічний архаїзм. Тим то, досліджуючи слововивід цього слова, ми повинні опертися перш над усе на значення українського слова.

Але розуміння »нитка« майже невіддільне від розуміння »шити«. Ця обставина

змушує нас дедгадуватись, що імя *порт*, точніше — *пъртъ* повстало від кореня зо значенням власне такого характеру, цебто »шити«, »ткати«, »плести«, »вязати« і т. ін. І справді, порівняльна граматика індоєвропейських мов уже давно встановила корінь **(s)pert-* з подібним значенням. Власне від нього ведуть свою історію литовське *sportas* »лента«, лат. *sporta* »кошіль«, гр. *σπάρτη*, *σπάρτον* »мотуз«, *σπυρίς* »плетінка, кошелик«. Від слов'янського **ръгътъ* ці слова відрізняються головним чином своїм т. зв. »рухомим s«, але

основне значення всіх слів було однакове: щось сплетене або виткане.

А коли так, то стає зовсім ясним, чого розуміння »тканини« ще й тепер переважає не тільки в рос. *порт* і польськ. *part*, але й у всіх дальших утвореннях цих слів, напр. рос. діял. *портно* »грубе полотно« (а звідси *портной*), укр. *портнийна* »тканіна з прядива, льну«, укр. *порток* »скатертина«, рос. *порток* »кусок тканини«, множина *портки* »штаны« (власне — »два зшиті куски тканини«).

Москва. Г. А. Ільїнський.

Борис Грінченко про апострофа.

Серед нашого широкого громадянства, що мало знає придніпрянське культурне життя, не рідко почуете твердження, ніби апострофа до нашого правопису запровадив проф. І. Огієнко. Це зовсім не відповідає правді. Як буде показано в ч. 10-м »Рідної Мови«, апострофа добре знала наша стара література, а до нового нашого письменства відновлено його десь у 1860-х роках. Проф. І. Огієнко, бувши Міністром Освіти, своїм розпорядженням 17 січня 1919 року запровадив по цілій Україні одноманітний правопис (із апострофом), що панував тоді в писаннях кращих знавців мови, бо того вимагало реальне життя. Цей правопис (із апострофом) лежить у основі й сучасного академічного правопису.

Писання з апострофом найбільше поширило у нас Борис Грінченко; він же написав і першу статтю в обороні апострофа. Року 1908 Б. Грінченко видав у Києві книжечку: »Три питання нашого правопису«, і тут на ст. 22-27 він і подав апологію апострофа. Стаття Грінченкова ще й тепер нічого не втратила на своїй вартості, а тому ми передруковуємо її тут слово в слово.

І. О.

»Треба ще сказати про третю вигадку галицького правопису, а саме про такі писання, як от: *пе, ве, бю, семя, піря, зісти** замісто *п'e, в'e, б'ю, сем'я, з'істи*. Правопис цей засновано на тій думці, що коли звуки *п, б, м, в, р* в українській мові тверді, то нема потреби якось іще окремо

* ЛНВ. 1908. III, 449, також »Руска правопись зі словарцем« (Л. 1904), 62.

зазначати їх твердість і те, що вони не злучаються з *е, ю, я, й*: і без того люди вимовляють їх одрізено від тих йотованих згуків. Однаке з таким правописом не можна згодитися ні з наукового погляду, ні з практичного.

Літери *я, е, ю*, — це умовні знаки, якими зазначаються два зовсім неоднакові з'явища: а) йотація після самозгуків або з початку слова: *стояти, единий, мою = стойати, йединий, мойу*; б) зм'якшення співзгуків перед *а, е, у*: *лялька, сине, нюхати = лълька, синье, нъухати*; іншими словами: *після самозгуків або з початку слова я, е, ю = йа, йе, йю; після співзгуків я, е, ю = ъа, ъе, ъу*. Значить і такі написання, як от *семя, пе, ве, бю, піря* ми мусили б читати *сем'я, пъе, въе, бъю, піря*, а це суперечить українській фонетиці. За для того, щоб іх так не читати, довелось би завести нове правило, а саме таке: хоча *я, е, ю* після співзгуків і рівні *ъа, ъе, ъу*, але після *б, в, м, р* вони визначають не зм'якшення, а йотацію, і рівні *йа, йе, йу*. Але таке правило зовсім ламало б той принцип, на якому вже в нас засновано вживання літер *я, е, ю* і вносило б у справу страшенну плутаницю.

От возьмемо згук *r*. По деяких місцевостях він у нас твердий і там вимовляють: *зорйа, ріяд*, але більшість нашого народу таки зм'якшує *r* і вимовляє, не вставляючи йоти після *r*: *зоръа, ръяд*. Коли послухатися галицького правопису і писати *ряд, піря, карюк, матірю*, то скрізь, де *r* зм'якшується і після його

йота не вставляється, такий правопис буде плутати читача, бо йому доведеться однакові написання (в обох випадках *ря*, *рю*) читати не однаково: раз *ръя*, *ръу* (ряд, карюк), а вдруге *рїа*, *рїу* (пір'я, матір'ю).

Потім єсть же у нашій мові багато випадків, коли згуки, що зм'ягчуються на всьому просторі нашої землі (д, з), не зливаються з йотованими я, е, ю. Коли в таких випадках слухатися галицького правопису, то нам доведеться писати однаково подяка (подъака) і підязати (підъязати), узятися (уъзятися) і зявитися (эъявитися) і т. і.

Усе, що сказано тут про я, е, ю, можна приложить і до і, а надто в тому випадкові, коли це і вживається і після співзгуків. Тут справа доходить іноді навіть до правописних курйозів; напр. в одному поважному органі довелось побачити таке писання: »зіхати«. Зостається невідомим що це за слово: чи це *з'іхати* (съѣхать), чи *зіхати* (разъѣвать ротъ, зъвать).

Що до школи, то там такий правопис був би справжнім »камнемъ преткновенія«: і так там буває клопіт з літерами я, е, ю, а то ще довелось би виясняти третю мудрацю з цими літерами а саме, що деякі згуки треба вимовляти одрізено від я, е, ю. Це дуже трудна річ для тих, хто вчиться читати, а ще труднішою вона стає через те, що певне ми можемо тут сказати тільки про б, п, м, в, — ці справді від я, е, ю, і читатимуться одрізено; але р? як бути з ним? Адже для полтавця воно може бути м'яким, а для галичанина ні. Що ж ми тут скажемо? А д та з? Яке ми про іх правило дамо, коли не будемо якось зазначати, де саме читати окремо від я, е, ю, і, а де зливати з ними? Тому, хто вчився, чи вчиться граматики, ми ще вимудрували б якесь правило, але що ми скажемо дитині, що ледві подужає механізм читання? Яким способом навчимо ми її читати »бурян« як »буриан«, коли рівночасно вчимо її читати »ряд« за »ръяд«, а не за »рїяд«? Та чи не краще ж просто зазначити яким знаком усі ті випадки, коли літери ю, я, е визначають собою не ьу, ьа, ье, але йотовані йу, ѹа, ѹе, що відробуються од попереднього співзгугка, аніж заморочу-

вати дитині (та й дорослому) голову силою всяких, проміж себе суперечних, правил, які нікого не навчати, а кожного зіб'ють з пантелику?

Усе згадане дає мені змогу сказати, що писання, де не зазначається одрубне читання співзгуків од йотованих само-згуків, не може відмежати критики з наукового погляду, вносить силу неконсеквенцій і плутаниці в правопис, калічить тим нашу вимову і утруднює початкову науку в школі і взагалі науку нашої мови. Через усе це правопис цей треба яко мога швидче і назавжди рішуче одкинути тим, хто його вживав, і ні в якому разі не заводити тому, хто досі не вживав.

Дехто, незадоволений з такого недоладного правопису, почав уживати в згаданих випадках іншого, став писати: *пье*, *бью*, *вье*, *семья*. Але таке писання може ще гірше калічить нашу мову, ніж галицькі *бю*, *лю*, у всякому разі воно є грубим гріхом проти української фонетики. Літеру ь скрізь і у всіх випадках ми вживаемо на те, щоб показати, що попередній співзгук вимовляється м'якко і коли ми становимо її після б, п, м, в, то тим самим ніби кажемо, що ці згуки теж треба, читати м'якко, а тим часом українська мова їх не зм'якшує.

Звісно, той, хто пише »бье, пье, семья, вье«, хоче показати, що тут співзгукі б, п, м, в читаються одрубно від йоти, то б то зостаються твердими; але як же це ми той самий знак (ъ) будемо вживати для двох, діаметрально супротилежних, цілей? Це недоладу і з наукового погляду, а ще більше з практичного. Яким робом учитель буде виясняти своїм школлярам, що в одніх випадках ь показує, що попередній співзгук зм'якшився, а в других — цілком навпаки — зоставсь твердий? Яка плутаниця буде од цього в голові в дитині! Безперечно, це до того зіб'є дітей з пантелику, що помилки на вживання літери ь стануть такими саме частими, як у московській мові помилки на літеру ё, і робитимуть і учням, і вчителеві стільки ж клопоту.

Та й не тільки це. Адже відомо, що правопис з часом починає впливати на вимову, і через те є всі підстави боятися, що вживання ь після б, п, м, в може

зробити те, що в українців, що добре говорять і вміють вимовляти по московському, ці українські тверді згуки, під враженням од графіки, почнуть у живій мові м'якшитися не тільки в московській, але і в українській мові, то б то: українська мова калічитиметься.

Таким робом і цей правопис з' перед йогою, яко ненауковий, суперечний нашій фонетиці і шкодливий, ми мусимо яко мога швидче закинути.

Але яким же способом зазначати в таких випадках сдрубне читання співзгуків од йоти?

Можна було б роскладти я, ю, е на йа, йу, йе, і писати б'є, п'ю, в'є, сем'я: цей спосіб був би цілком науковий і до читання таке написання було б дуже легеньке; але з погляду на традиційне вживання в таких випадках я, ю краще цього не робити (принаймні — поки): дуже вже чудним здаватиметься таке написання сьогочасньому письменному чоловікові, що здавна звик завсігди в таких випадках бачити я та ю, дуже вже мулятимуть йому очі оті йа та йу, такі за для його нові й дивні!

Через те, з погляду практичного, краще всім пристати на той спосіб, якого вживає тепер більша частина наших авторів, а саме — становити в таких випадках апострофа.

Знак цей здавна вживався в українській мові: в XVI та XVII в. давні наші письменники частіше писали апостроф замісто проминutoї літери ъ: з' сего св'ята,

в' Церкви Божей, з' учителей і т. і.*); у новому вкраїнському письменстві ім взагалі зазначалося випадання згуків (як не було змалку, не буде й д' останку) і так цього знаку треба для нашої мови, що навіть Желехівський не зважився його обминути: пишучи бю, лю, він все ж мусив писати: з'їдати, з'явитися, з'яструбіти, з'ясувати, під'їздити, під'юдити, під'яремний і т. і. Та й справді — як його обйтися без апострофу в усіх отих і таких випадках? І ніколи ми не виженемо цього давнього знаку з нашого правопису. То чому ж не завести його, як і робить це більша частина наших авторів, у всіх тих випадках, де чути одрубне вимовляння співзгука від йоти?

Декому не подобається апостроф через те, що в другі та літера, після якої стоїть він, дуже далеко відсунута від тієї, що після неї. Воно трохи нечепурно, то так, але це лихо дочасне: тепер замісто апострофа становлють друкарні здебільшого протинку (к'ому:;), — воно й виходить дуже широко; трохи згодом, як друкуватиметься по вкраїнському багато, можна буде досягти, щоб у друкарнях пороблено співзгуки б, п, м, в, д, з, р з апострофами при іх, — тоді апостроф буде до літери дуже близько і тієї стежки посеред слова вже не буде.

Таким робом уживати апостроф нам неминуче. І на мою думку — його треба вживати у всіх тих випадках, коли маємо показати, що співзгук oddіляється в мові од йоти, що після його».

Борис Грінченко.

Граматика малої Лесі.

Сторінка для наших молодших.

XI. Зміна о, е на і.

Прилетіла задихана Леся додому й хвилюючись розповідає:

— Татуню-голубчику, мала я таку не-приємність зо своїми товаришками... Учаться зо мною панни Чайківська й Томашівська. Я й кажу до одної: Галюню Чайківська... — »Перепрошую, — сердито перервала вона мені мову, — я Чайковська, а не якась там Чайківська«... Аж тут надходить Марійка Томашівська і злісно сичить до мене: »І я тобі не Томашів-

ська, а Томашевська...« Я до них так любенько-любісінько: Але ж у ваших прізвищах ов знаходиться в закритому складі, то мусить бути ів. А вони одна й друга: »Що то за закритий склад, ти но краще писка свого закрий...« Отак і посварилися ми, татусю, ні за що... З несподіваної образи зайшлася я слізьми, сиджу й світа Божого не бачу, аж тут приходить учитель рідної мови Сагайдаківський,

*.) Марковський, Антоній Радивиловський, южно-русський проповідник XVII., прилож., 21.

побачив мене в сльозах та й питає жартома:

— А що то, Лесю, заміж виходиш?

І смішно мені, й боляче... Розповіла йому все.

— То не добре, — каже вчитель. — Образою ніколи нічого не доведете. Слухайте всі. У мовах російській та польській прізвища закінчуються на *-овскій* чи *-owski*, а тому й деякі українці йдуть за цими закінченнями. А до того ще й у старих пашпортах та метриках наших усе писали *-овскій*, от звідси наші українці й звикли до таких закінчень. Дехто каже, ніби закінчення *-івський* бренить »по-хлопському«. Це груба помилка, так можуть говорити тільки люди несвідомі, що не поважають своєї мови. А свідомі люди знають, що мова українська — то окрема самостійна мова, як і всі інші мови в світі; закони нашої мови повстали так само, як і закони інших мов. Скажемо, старе *ов* у закритому складі завжди змінюється в нашій мові на *ів*, напр.: батьків, батьківський, так само й Петрів, Чайківський, Томашівський, Андріївський, Копачівський, Грушівський, Артемівський і т. ін. Заспокійся, Лесю, правда по твоїй стороні... Що на це скажете, татуню?

— Учитель дуже добре розповів тобі все, що треба. Слухайся вчителів, коли хочеш добре знати свою мову. Я обіцяв тобі ще трохи розповісти про зміну *о, е* на *і*; отже, сідай і слухай.

Розповім тобі тепер дещо з історії нашої мови, розповім, коли *о, е* не змінюються на *і*, хоч вони і в закритих складах. Сьогоднішнє наше *о* чи *е* вдавнину теж було *о* чи *е*; такі *о* чи *е* звено чистими або стародавніми. Ale вдавнину було ще два звуки т. зв. глухі, це *ъ* (йор) і *ь* (ср), що повними голосними за історичних часів не були; з бігом часу ці *ъ*, *ь* або познікали (коли були ненаголошені), або змінилися на голосні (коли були наголошенні): *ъ* на *о*, а *ь* на *е*. Тепер собі запамятай, дитино: змінюватися на *і* можуть тільки стародавні чисті *о, е*; коли ж наше *о, е* повстало з давніх *ъ* чи *ь*, то такі *о, е* ніколи не змінюються на *і*. Слів, що колись мали *ъ* чи *ь* в середині

слова, дуже багато, і ми ніколи в них не міняємо *о, е* на *і*, хоч склад і закритий, напр.: сон, мох, лоб, рот, день, лев, ввесь, меч і сотні т. ін. (бо вдавнину було: *сънъ*, *мъхъ*, *лъбъ*, *рътъ*, *дънь*, *львъ*, *въсь*, *мъчъ*).

Оці давні *ъ*, *ь*, змінившись на *о, е*, часто бувають у нашій мові випадні, цебто випадають при зміні слова, напр.: сон—сну, день—днем, ввесь—всього, купець—купця, січень—січня і т. ін. Отож запамятай собі: випадні *о, е* ніколи не змінюються на *і*.

Стародавні звуки *ъ* і *ь* частенько бувають перед приголосними *л* і *р*, тим то в старих сполученнях *ол*, *ор*, *ел*, *ер* звуки *о, е*, хоч і знаходяться в закритих складах, але на *і* не змінюються, напр.: вовк, вовна, повний, шовк (стародавні *вълкъ*, *пълънъ* і т. ін., а старе *л* змінилося в нас на *в*), торг, корж, змерз, умер і т. ін.

Так само не зміняється *о, е* на *і* в т. зв. повноголосних формах *оро*, *оло*, *ере*, хоч би склад був і закритий, напр.: город, горох, сторож, ворон, полон, голод, холод, берег, очерет, перед і т. ін., хоч загальний закон зміни *о, е* на *і* в закритих складах увірвався й сюди, і вже маємо: моріг, оборіг, поріг, сморід, сковорідка і деякі ін.

Маємо в українській мові не мало слів, позичених із різних мов, — церковнословянської, російської і європейських; у нових позичках звичайно *о, е* не змінюються на *і*, напр.: закон, погром, завод, престол, апостол, вагон, хор, кордон, доктор і т. ін.

Оце тобі головні випадки, коли *о, е* не змінюються на *і* в закритому складі. А *ов* у прізвищах до цих випадків не належить, тим то й треба говорити й писати: Грушівський, Чайківський і т. ін.

Маєш уже собі »Рідне Писання« ч. I; перечитай добре й запамятай § 15-27, — там про зміну *о, е* на *і* докладно розказано.

Бувають ще випадки, коли *о, е* змінюються на *і* навіть у відкритому складі, але про них розповім тобі іншим разом.

Дід Огій.

До Прихильників Рідної Мови.

Розпочинається новий шкільний рік, а водночас із ним збільшує свою працю й «Рідна Мова». Мусимо всі попрацювати з найбільшим напруженням своїх сил, щоби справді зацікавити вивченням рідної мови не тільки наше вчительство та шкільну молодь, але й широке громадянство.

«Прихильники Рідної Мови», свідомі свого обовязку, то ґрунт для існування «Рідної Мови». Про обовязки їхні писали ми в 1-м числі «Р. М.» ст. 29-31, а тепер сердечно просимо ще раз перечитати ті сторінки. «Рідна Мова» має занадто мало цих Прихильників, тим то й не може ще планово працювати особливо на провінції; сердечно просимо всіх, хто цінить і розуміє вагу збільшення культури нашої літературної мови, зголосуватись за «Прихильників Рідної Мови».

«Гурток Плекання Рідної Мови» — це найцінніший осередок для вивчення рідної мови та спопуляризування цього вивчення серед широкого громадянства; про їхні завдання писали ми ще в 1-м числі «Р. М.» ст. 31-32. Тут тільки нагадаємо, що поки цілий наш край не вкриється сотнями «Гуртків Плекання Рідної Мови», доти цієї мови ми докладно не знатимем. Звертаємося тут із гарячим закликом до нашого вчительства, членів «Просвіти», Гуртків «Рідної Школи», «Союзу Українок» і до академічної молоді: закладайте скрізь, де тільки можливо, «Гуртки Плекання Рідної Мови» і виконуйте програму, накреслену в «Р. М.» на ст. 32. Зреалізовуйте скрізь гасло «Рідної Мови»: Для

одного Народу — одна літературна мова й вимова, один правопис!

З окремим закликом звертаємося до цілої свідомої нашої еміграції в Америці: закладайте скрізь «Гуртки Плекання Рідної Мови» й не допустіть вашу молодь до винародовлення! Памятайте: з культури літературної мови завжди судять про розвиток Нації.

До всіх звертаємося з гарячим проханням подбати, щоби «Рідна Мова» була в кожній інтелігентній українській хаті.

Для публічних викладів «Гуртків Плекання Рідної Мови» подаємо такі теми:

1. Для одного Народу — одна літературна мова (див. «Р. М.» ч. 2 ст. 33-42).
2. Для одного Народу — один правопис (див. «Р. М.» ч. 6 ст. 161-170).
3. Мусимо вчитися рідної мови («Р. М.» ст. 3-6, 9-16, 33-42, 99-102, 235-238).
4. Загроза винародовлення молодого нашого покоління в Америці («Р. М.» ст. 209-212, 275-278).
5. Значення рідної мови в розвитку Нації.
6. Наша часописна мова («Р. М.» ч. 9 ст. 289-294). За літературою й вказівками для викладів звертайтесь до «Рідної Мови».

Водночас із цим числом виходить у світ і «Рідне Писання», — український правопис і основи літературної мови, ціною 1 зл. за примірник. Просимо «Прихильників Рідної Мови» та «Гуртки Плекання Рідної Мови» подбати, щоб справді в кожній українській хаті обовязково було «Рідне Писання», як ґрунт для вивчення своєї літературної мови.

Редакція.

„Рідне Писання“.

Великий Український Нарід, де б він не жив, мусить мати одну тільки літературну мову й вимову, один тільки правопис, про що докладно писано в «Рідній Мові» I ст. 33-42 і 161-166. Для практичного проведення цієї дуже нам корисної думки в життя «Рідна Мова» видасть у своїй «Бібліотеці Рідної Мови» низку підручних книжок, ціною та змістом зовсім приступних для масового поширення серед нашого громадянства. Зачинаємо це кни-

жечкою: «Рідне Писання, частина перша: Український правопис і основи літературної мови» Проф. Д-ра І. Огієнка, 146 ст., і ставимо собі за мету дати можливість кожному пізнати сучасний офіційний правопис та основи нашої літературної мови, а тим самим допомогти усталенню одного всеукраїнського правопису й однієї літературної мови.

Правила подаються коротко й ясно, бо ми завжди мали на увазі нашу школу

й широке громадянство. Форма викладу скрізь така, що легко надається і для шкільного заучування.

Правила складено за академічним правописом так, що в правилах «Рідного Писання» нема відхилення від правопису офіційного; в ім'я культурної одности українського народу йдемо за академічним правописом навіть там, де ми з ним не зовсім погоджуємося.

Правописні правила Всеукраїнська Академія Наук у Києві ухвалила 31 березня 1929 р., а 25 травня того ж року ухвалила їх найвища західноукраїнська наукова інституція — «Наукове Товариство імені Шевченка» у Львові. Понад 35 міл. українського народу пише сьогодні тільки цим правописом, а тому кожний, хто пише не так, приносить тим шкоду нашій культурній одности. Для одного народу — один правопис і одна літературна мова!

Докладний покажчик на кінці книжечки влекшти кожному практичне користування нею; там же див. назви відмінків. Граматичні терміни скрізь академічні. Щоб допомогти широкому громадянству пізнати й головніші форми літературної мови, ми свідомо не обмежилися правилами самого правопису, а подаємо в «Ріднім Писанні» й основи літературної мови.

У недовгому часі вийде в світ частина II «Рідного Писання»: «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних», а за нею частина III: «Правописний Словник», а далі задумуємо випустити такі підручники: Українська літературна ви-

мова, Граматично-стилістичний словник, Фразологічний Словник, Українська літературна мова, Граматика мови Т. Шевченка, Словник Шевченкової мови, Граматика мови М. Рильського і т. ін.

Посилаємо «Рідне Писання» всім нашим передплатникам і сердечно просимо їх найближчою почтою доданим чеком вислати Видавництву 1 зл. за книжку. Усіх «Прихильників Рідної Мови» найсердечніше просимо подбати, щоб кожна письменна українська родина мала в себе цю підручну довідкову книжку; про це саме сердечно просимо також усі «Гуртки Плекання Рідної Мови», філії «Просвіти», «Союзу Українок», «Кружки Рідної Школи», Читальні, Студентські корпорації, Кооперативи й усе Вчительство. Випирайте від нас (або від українських книгарень) «Рідне Писання» для масового поширення серед українського громадянства та шкільної молоді. На пересилку «Рідного Писання» просимо додавати 25 гр. за книжку; хто виписує 5 чи більше примірників, за пересилку не платить. «Рідне Писання» продається по всіх українських книгарнях. На зібрані кошти Редакція «Бібліотеки Рідної Мови» негайно видасть дальнє число. Сердечно просимо подавати нам свої завваги про «Рідне Писання».

Із преси довідуємося, що в Харкові скликано комісію для перегляду академічного правопису. Зміни будуть незначні і торкнутися головно § 258 і 259 «Рідного Писання». Про ці зміни своєчасно подамо повні відомості в «Рідній Мові».

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Хто в Вл. Читачів «Рідної Мови» хотів би одержати від нас і листову відповідь на своє запитання, той мусить прислати на те відповідного поштового значка. — Примо в одному листі че присилати нам за надто багато запитань. Відповідаємо на запитання не тільки наших передплатників, але й кожного, хто цікавиться питаннями мови.

Бру́ква, брýтва, цéрива (Дм. Микулін), а не бруков, бритов, церков. Архаїчне цéрков; літературна форма «цéрква», напр. у Т. Шевченка: Церква невеличка 332, З усіх церкв 413.

Бедмі́дь (о. Ом. Тимочко) запанувало в літ. мові арх. «медвідь» потроху губиться. Повстало

з давнього мідкéдь через переставлення (метатéза) ж і в. Дивись про це слово в «Життя Слів». У «Кобзарі» Т. Шевченка знаходимо: ведмідь 175, ведмéдик 175, ведмéжа 175.

Відповідно до чого (інж. Ф. Гай-Гаєвський). В літературній мові вживается тільки «відповідно до чого»: Зробили відповідно до ваших бажань. «Відповідно чому» рідкий вираз, в літ. мові не вживается.

Уплив (суддя Яр. Марків) — зовсім добре витворене слово, бо «впливати, упливати» часті в нас. Пор. в Словнику Б. Грінченка IV, 345: Уплив ув очерт, Уплив уже гоней з двоє, Упливло півтора року (Г. Барвінок). Літа упливають, як вода. Повісті І. Левицького: Вони упливали на

грубу натуру Воздвиженського. Так само: річка впливає до моря. Слово «вплив» так сильно в нас защепилося й поширилося, що годі міняти його на «вливе», як Ви пропонуєте. В мові не все твориться так, як би логічно того сподівалися.

Впрост (суддя Яр. Марків). Уважаєте це слово «чисто польським». Це непорозуміння, бо «впрост» часте в літературній мові. Словник Б. Грінченка подав такий приклад із народної мови: Як скочить на ноги та **впрост** до короля IV 348. На це розуміння академічний словник III, 628 подає такі слова: прямо, просто, **упрост**, кавпростець і т. ін.

Все, а не всьо (Дм. Микулин). Літературна мова вживає тільки **все**, а місцевого «всьо» зовсім не вживає. Див. »Р.М« ст. 250, »Рідне Писання« § 31 і 175. У Т. Шевченка: Все, все сплюнідровано 545, Все пропало, все 96, Все твое 244.

Гей, гей би (о. Ом. Тимочко). Літературна мова ще не знає виразу «гей, гей би» в розумінні «ніби, як, буцім», це слово місцеве, часте в зах. укр. говорах: Веселій, гей риба в ріці. Але слово добре, конче оминати його не слід.

Голодний і голоден (Д. Микулин). — вільно вживаються обидві формі, які повний-повен, кожний-кожен, всякий-всякий і т. ін. Див. »Рідне Писання« § 132.

Дів і день (Д. Микулин). Слова: «день, раз, аршин, чоловік», коли вжиті по числівнику, можуть мати (крім закінчення -iв) і свою давню форму без -iв: сім день, шість раз, вісім аршин, десять чоловік (або десять чоловіка). Див. »Рідне Писання« § 79.

Завіси (Л. Бурачинська). Слово **закісса** відоме з найперших лісаних памяток Х-ХІ віку; спершу визначало завісу в церкві, пізніше стало завісою й по хатах. Слово добре відоме й іншим словянським народам: рос. **закісса** і **закінісь**, болг. **закісса**, срб. **завеса**, чеська **závěsa** (і **záslona**, оропа), в п. — **zasłona**, **firanka**. В українській мові «закісси» дуже поширені; напр. Стороженко, »Марко Проклятий«: Над вікнами висіли з оксамиту **закіси** 74. У мові польській часте **firanka** з нім. **Fürhang** чи **Vorhang**, з польського пішла й наша «фіранка» десь у XVII віці. Зменшена форма: «закіски». Не вживати рос. форми: »занавіска« чи »занавіс«.

Залізо, залізний (о. Ом. Тимочко) панують в літературній мові; архаїчних форм «желізо, же-лізний» літ. мова зовсім не вживає. Див. »Рідна Мова« ст. 143-144. Т. Шевченко в »Кобзарі« пише: В залізі руки 145, Гарячим залізом випікали 205, Залізni пута 512, Залізну браму зачинила 514.

Згідно з чим (інж. Ф. Гай-Гаєвський). Літературна мова знає тільки »Згідно з чим«, напр.: Згідно з постановою, Згідно з вашим листом і т. ін. Проф. С. Тимченко у своїй Граматиці 1917 р. пише: Згідно з природою 26, Згідно з засадою 162. Російського: »згідно чому« або »згідно чого« (согласно чому-чого) не вживайте.

Кавалок і кусок (Дм. Микулин). Більшість слов'янських народів уживають слова »кус, кусок«. напр.: рос. **кус**, **кусок**, болг. **къс**, **късче**, чеське **kus**, **kousek**, старослов. **кжес** (у сербів чуже комад), завіси й українське **кус**, **кусок**, **кусочек**, **кусень-кусінь**, **кусник** і т. ін. Але українська мова широко знає й інше слово зам. »кусок«, — це »ка-

вал, **кавалок**, **кавалець**, **кавальчик**, **кавальцовати**, — як бачимо, слово в нас дуже поширене. Звичайно в нас говорять, що слово **кавалок** пішло від польського **kawał**, **kawałek**, а тому вживати його не слід. Це не так, — слово це з сер. дол. німецького **kavel** (пор. голанд. **kavel**, данське **kavle**, шведське **kafle**), що визначало «жеребок з дерева, жеребок (**los**), частка»; це останнє й передшло до нас може й через мову польську; чеська мова знає це слово, але рідко: **kaval**, **kavalec**; пор. кашубське **куспаць kawle** — »тягнути жеребка«. Уже наш письменник А. Радивиловський вживав слова »кавал« у своїм »Огородку« 1678 р. ст. 915. Усі східноукраїнські письменники вільно вживают слова »кавалок«; так, Номис, Приказки: За **кавалок** кишки сім миль пішки ч. 6473. Чуб. I 147: Треба працювати, щоб **кавалок** хліба мати. Грінч. III 555: **кавалок** хліба і т. ін. Отже літературна мова обидві слові вживає вільно: »**кавалок**« і »**кусок**«; конче оминати »**кавалка**« не слід.

Квітка, а не цвітка (Дм. Микулин). Українська літературна мова вживає тільки форми »**квітка**«, а зах. укр. форми »**цвітка**« не вживає, як місцевої (хоч і правильнішої). Уже здавна маємо цю форму; так, »Христос пасхон« 1630 р., Львів, ст. 23 подає: **Квіток** овоцу; »Ключ Розуміння« I. Галятовського 1665 р. ст. 10: Вырыти были квітты. Письменники східноукр. завжди пишуть тільки »**квітка**«, напр. Т. Шевченко: А без долі біле личко — як **квітка** на полі 16, Сохне, вяне як квіточка 27. П. Куліш, »Чорна Рада«: Повинувала шовком усякі **квітки** 395. М. Старицький, »Поезії«: **Квіткі** 109. Грінченко, »Під тих, вербами«: Гарна як **квітка** 39, Здавалась **квіткою** 39, Будуть дівки **квітки** рвати 109, **Квітки** біля хати 114. М. Рильський, »Гомін« 1929 р.: **цвітуть квітки** 45, На **квітках** 74. Так само пише й І. Франко, »Звершин«: Похилилися **квіткі** 4, Як посміли проклонутись **квітки** 3.

Цвіт (але не »**цвітка**«) часте в літературній мові; визначає квітку або цвітіння. Номис, Приказки: Се тільки **цвіт**, а ягоди будуть 3526. У Шевченка: **Доню моя, доню моя, цвіте мій рожевий 17: Рожевим цвітом процвіла 577.**

Кінчатися — иіничитися (Проф. Ів. Шовгенів). Офіційні правописні словники (Г. Голоскевича, О. Ізюмова) подають для вільного вживання дві форми: **кінчati**, **-чаю**, **-чаш**, **-чяють**; і **кінчiti**, **-чу**, **-чіш**, **-чать**, так само і з **-ся**. Отже, форма »**кінчатися**« (закінчується) буде зовсім літературна. На ці форми словник Б. Грінченка подає не мало прикладів. Але форма **кінчаться** є рідка, ліпше буде »**закінчується**«. У »Кобзарі« Т. Шевченка читаємо: До вечора не кончим 348, Отак не думавши кончають 382, Не кончили кари 104.

Кобдо (о. Н. Бурмич). Слово »**кудлатий**« і »**коло**« іншого походження, ніж »**кодло**«>* къдъло.

Кожний — кождий (о. Ом. Тимочко). Вдавнину були форми: **кожде**, **кождый**, **каждый**, звідки й наше архаїчне »**кождий**«. Літературна мова вживає тепер тільки »**кожний**« (не: **кожній**) або »**кожен**«: Кожен (чи **кожний**) хоче жити.

Комір (Л. Бурачинська, »Нова Хата«). Літературна мова вживає тепер тільки форми »**комір**« (а не: »**ковнір**«), **комірець**, **комірчин**. Слово (ві-

доме в нас із XVI ст.) так широко знане в нашій мові, що вже не варт замінити його на якесь інше (напр., «нашийник»). Слово повстало з давньонім. *kölner* (теперішнє нім. *Kölle*, з франц. *collier*, а всі вони — з лат. *collum* шия). В перекладі М. Рильського «Пана Тадеуша» читаємо: Витяга за комір 211. Пошо ж за комір ти скопив мене 221.

Коридбр (Ол. Глувко) — так приято писати в літературній мові, франц. *corridor*, нім. *Korridor*, італ. *corridore*, — з лат. *corridorium*; форми «коритар, куритар» — з польських *korytarz*, *kurytarz* — в нашій літературній мові зовсім не вживаються.

Манжети (Л. Бурачинська). Літературна мова знає частіше «манжета», множина — «манжети», рідше: «маншета, маншети (часом: манкети)» за франц. *manchette*; що змінилося на ж в мові російській, звідси й наше «манжети». Замість цього дуже часто вживають народнього «чóхла», множина — чóхли. Словник Б. Грінченка подає: Оце ще комір та чóхли повишивати, та й дошита сорочка буде; Іде козак улицю, чóхлами має; Світилка багата, на їй сорочка чохлатá, під тими чохлицями сидять.... копицями Галицьке слово «дуди» зам. «манжети» місцеве, на вряд чи прийметься; навпаки «чóхли» широко знані.

Мета і ціль (Профан) — однаково вживані форми. Слово «мета» походить від лат. *meta* — границя, межа, стовп, край, і це початкове значення цього слова; пізніше значення поширилося, і «мета» стала визначати й абстрактну «ціль». Пор. чеське й польське *meta*. «Для тієї мети» чи «Для тієї цілі» — тепер рівнозначні вирази. Слово «ціль» повстало з сер. гер. німецького *ziel*, теперішнє *Ziel*, перейшло до чеського *cíl*, польського *cel*, сербського ціль, і до східніх: рос. цéль-цель, укр. ціль. Як бачимо, обидві слова — «мета і ціль» — чужі, словяні для цього розуміння свого слова не мають (хіба «замір», чеське *záteč*, п. *zátečar*).

Модній і поперечний. Академічний правопис наказує писати тільки модній, -на, поперечний, -на (хоч старші словники подають і форми модній, поперечний). Просимо ці дві слова викреслити на ст. 209-210 «Р. М.» з числа слів на -ній. Див. «Рідне Писання» § 128.

Мумійк, хлоп (О. Глувко) — цих слів в літературній мові оминають, бо вони мають призирливе значення; звичайно кажемо «селянин». Т. Шевченко, щоби сильніше підкреслити соціальний стан учнів Христа, один раз ужив цього слова в «Марії»: Мужики, його брати, ученики перелякались, повтікали 550.

Нешаслівий і нещасний (інж. Ф. Гай-Гаевський) трохи відрізнюються своїм значенням: нещаслівий — хто щастя не має, кому нещастить: Нешаслива дівчина, втратила гарного хлопця. Нещасний — бідний, покалічений, прибитий великим горем. Але обидва значення дуже близькі до себе, чому ці слова часто вживають одно замість одного.

Пáпа (о. Ом. Тимочко). Українська літературна мова зовсім не вживає слова «пáпа» замість «батько, тато»; це русизм.

Перéтинка, кóма (Суддя Яр. Марків). Школа конче потрібує усталеної граматичної термінології, тим то київська Академія Наук уложила й затвердила граматичну термінологію. Кожний шкільний

підручник на Наддніпрянщині мусить дотримуватися цієї однієї граматичної термінології (див. «Р. М.» ст. 53). Знак, звали в нас «перéтинкою» (перетинає речення, тільки не «протинкою»), але тепер Академія затвердила грецьку назуви «кома» (*χόμα*).

Про що тут іде (о. Ом. Тимочко), «про що розходитьсья» — це штучні вирази; але вираз: «іде мені про» досить уже втисся в нашій мові (хоч ліпше: мова про), а «розходитьсья мені» зовсім штучний.

Скоро (Дм. Микулин) — це праслово, часте в найдавніших пам'ятках X-XI віку; пор. староцерк. сл. скоро, борзо-скро, рос. скоро, болг. скоро і борзо, срб. скоро і брзо, чеське skoro, rychle, вгро, польське skoro, przedko, szybko, в укр. мові: скро, швидко, хутко, архаїчне місцеве борзо. Думати, ніби слово «скоро» повстало з російського, нема жадних підстав.

Словник — слівник — словар (проф. Ів. Василашко в Чернівцях). Стара форма «словар» ще недавно була скрізь у нас поширенна, хоч це не наша питома форма, але більше російська. Так, Л. Зизаній свій словник 1596 р. назвав «Лексис», а Памво Беринда 1627 р. — «Лексикон». Цікаво, що Словник Б. Грінченка слова «словар» зовсім не подає (назва в заголовку: «Словарь української мови» — це, здається, титул не Грінченка). Болгарське «ръчникъ», сербське «речник». Слово «словник» (пор. чеське slovník, польське słownik) стало словом літературним і загально-знатним. Думаю, що час уже українізувати його на «слівник», — це була б наша форма (пор. слівце). Термін Ф. Піскунова «Словниця» (Словниця української мови, Одеса, 1873 р.) зовсім не защепився в нашій мові.

Сльоза, а не слеза (о. Ом. Тимочко і Дм. Микулин). Літературна мова знає тільки живу східноукраїнську форму: «сьоза», мн: сльози, сліз. Зах. укр. «слеза, слез», літературна мова зовсім не вживає. Див. «Рідне Писання» § 31. У Т. Шевченка: сльози 42, 325, Сліз немає 25.

Студéнтський (Яр. Рудницький). Групу *стн* спрошуємо на *сн*, напр.: вісник, існувати і т. ін.; але групи *нтс* в пісмі не спрошувемо, тому «студентський» не змінюється на «студенський» чи «студенцький» (хоч так вимовляємо). Див. «Рідне Писання» § 55 і 58.

Топтáти (Ол. Глувко) — це літературна форма, а «долтопати» — місцева зах. укр.; не вживайте «долпати». Т. Шевченко писав тільки «топтати»: Буряк топтала 159, Не топчите святого закона 256, Стежечку топтала 402 і т. ін.

Трудя́щий (Проф. Ів. Шовгенів). Народня східноукраїнська мова широко знає слово трудя́щий зам працюючий, робочий (не: робучий). Найкращі письменники часто вживають цього слова. Так, Т. Шевченко в «Кобзарі» ужив цього слова 4 рази: Трудяще, а чесурне та роботяще 489; Таки ж у тім селі трудя́щий у наймах виріс сирота 343; Був Максим трудя́щий, роботя́щий 495; Трудя́ющим людям 557 (видання 1910 р., Доманицького). Г. Барвінок 173: Трудя́щий шукає долі, а доля шукає трудя́щого. Номис, «Приказки»: Трудя́ща копійка годує довіку. Слово «трудя́щий» тепер сильно поширилося і в мові літературній (але не вживати рос. «трудя́щийся»).

Від Редакції й Адміністрації.

»Бібліотека Рідної Мови«. Повідомляємо наших Передплатників і Прихильників, що надалі »Бібліотека Рідної Мови« виходить річно, періодично як квартальник, по 4 книжечки річно. Зміст і ціна книжечок будуть приступні для масового поширення серед українського громадянства.

»Фонд Рідної Мови«. Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, зложили на »Фонд Рідної Мови«: свящ. о. Чубук-Подольський 20 зл., Ос. Марків 10 зл., Проф. І. Василашко 7.15 зл., Суддя Яр. Марків 4 зл., о. Дм. Йосифович 3 зл., Др. С. Савочка 3 зл., Др. М. Сірко 3 зл., С. Сенета 5 зл., Суддя І. Іножарський 3 зл., Ос. Остапчук 2 зл., Я. Бобрук 2 зл., о. О. Годунько 2 зл., Членки Редакції й Адміністрації часопису »Селянин« 2 зл., В. Євгимчук 2 зл., Демчишин 2 зл., Інж. В. Кисілевський 2 зл., Інж. І. Сірий 1.50 зл., І. Шевченко 1 зл., Проф. О. Тисовський 1 зл., І. Гершун 1 зл., В. Вишнівський 1 зл., С. Потоцький 1 зл., Н. Н. із Городині 1 зл., Мгр. М. Здан 50 гр. А разом — 80.15 зл.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку. Тільки при щедрій однодушній допомозі на »Фонд Рідної Мови« широкого нашого громадянства та наших інституцій зможемо створити авторитетний центр для вивчення рідної мови. Продовження цього списку подамо в десятому числі.

Розповсюджуйте „Рідну Мову“. »Рідна Мова« зможе корисно працювати для українського Народу тільки тоді, коли матиме таке число передплатників, що дасть їй і матеріальну змогу нормально існувати. Без цього збільшити розмір »Рідної Мови«, про що нас зо всіх боків просять, ще місяць неможемо. Ось тому сердечно просимо всіх Прихильників та Передплатників »Рідної Мови« не пошикувати свого часу й труду і приєднати нам декількох нових передплатників. Доданим до цього числа »Рідної Мови« чеком просимо наших Читачів доповнити передплату до розміру річної або передати чек особі, що стане передплатником нашого журналу. — Подбаймо самі про міцний матеріальний ґрунт для »Рідної Мови«.

Нові Передплатники, коли того хочуть, одержують »Рідну Мову« від 1-го числа.

Поновлення передплати. Просимо заздалегідь понсвяти передплату, щоб не було перерви в одержанні журналу; хто не поновить передплати, тому чергового числа »Рідної Мови« не вищелено. Чвертьрічних передплатників просимо — коли можна — присилати піврічну передплату, бо чверть-

річна дуже морочлива для Адміністрації. Хто посилає передплату малими ратаами, просимо додавати 10 гр. поштового, бо йнакше платимо ми.

На запитання до Редакції чи Адміністрації відповідаємо тільки тоді, коли додамо потрібного поштового значка.

»Рідну Мову« за минулі місяці пошта не приймає на гуртову оплату, а тому ми змушені посыплюти її з печаткою: »Egemplarz okazowy bezpłatny«. Хто хотів би мати ці числа без такої печатки, мусить прислати поштове по 10 гр. на одне число і по 5 гр. на три і більше.

Безплатно чи вборт висилати »Рідну Мову« ще не маємо змоги. Передплатникам, що своєчасно не поновлять передплати, припиняємо висилати журнал механічно. Про вичерпання надісланої передплати повідомляємо кожного написом зліва долі ма копертах, що в них посилається »Рідна Мова«.

Східня Канада. Уповноваженим заступником »Рідної Мови« на Східній Канаді є Вл. о. Д. Д. Лещинський; йому можна присилати передплату й датки на фонд »Рідної Мови«. Його адреса: Rev. Rector D. D. Leschishin, 208 Major Street, Toronto, Ont., Canada.

Як висилати передплату за границі. Передплату на »Рідну Мову« за границею (9. зл.) можна надавати в кожнім поштовім уряді. Купіть чистий квитковий бланкет і допишіть на нім: »Nr., Pocztowa Kasa Oszczędności, Warszawa. Dla Nr. 27.110, »Ridna Mowa«, czasopismo, Warszawa.« А Nr Варшавської »Поштової Каси Ощадності« такий: Австрія — 79.500, Бельгія — 244.200, Чехословаччина — 89.600, Данія — 14.972, Франція — 60.012, Голандія — 145.510, Югославія — 65.049, Лотва — 4.030, Німеччина — 11.000, Швейцарія — III/6.500, Швеція — 4.312, Італія — 1/10.110. — Грошевим переказом можна надати передплату з усіх держав.

Передплату з Румунії (180 лей річно) можна надавати й міжнародними поштовими значками, що продаються в кожнім поштовім уряді. »Рідна Мова« розпорядженням В березня 1933 р. Державного Підсекретаріату Преси № 1634 дозволена для поширення в Румунії.

»Рідна Мова« в Чехословаччині. Передплату на »Рідну Мову« (35 чк річно) в Чехословаччині можна надавати в кожнім поштовім уряді. Купіть чистий šekový vplatní lístek і допишіть на нім: Nr. 89.600, Pocztowa Kasa Oszczędności, Warszawa. Dla Nr. 27.110, »Ridna Mowa«, czasopismo, Warszawa.«

ЗМІСТ 9-го ЧИСЛА »РІДНОЇ МОВИ«: І. Огієнко: Наша часописна мова. В. Лев: Про мову Шевченка. І. Панькевич: Змагання над устійненням літературної мови у чехів. Г. Ільїнський: Походження українських слів: 9: Порт. Борис Грінченко про апострофа. Лід Огій: Граматика малої Лесі: XI. Зміна о, е на і. До Прихильників Рідної Мови. »Рідне Писання«. Чистота й правильність української мови, відповідь на запитання наших Читачів. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса »Рідної Мови«: Warszawa, ul. Stalowa 25 т. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1.60; за границею 9 зл. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1. числа.